

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 373.3.015.31:17.022.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-1.1>

І. О. Батарейна

аспірант кафедри педагогіки та педагогічної майстерності
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ ДОСЛІДНИКІВ МИНУЛОГО ТА СЬОГОДЕННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті шляхом науково-теоретичного аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури зроблено спробу охарактеризувати процес морального виховання учнів; проаналізовано основні проблеми освіти як чинника формування моральних якостей особистості; аргументовано актуальність морального виховання учнів в сучасних умовах; розкрито сутність поняття «моральне виховання».

Виховання дитини – дуже складний та відповідальний процес. Систематична робота з виховання навичок та звичок культури поведінки починається з приходом дітей до школи. У початковій школі дитина має засвоїти великий об'єм знань. Проблема морального виховання в широкому сенсі слова належить до проблем, поставлених усім ходом розвитку людства. Будь-яка епоха, відповідно до специфічних для неї завдань соціально-економічного та культурного розвитку, диктує необхідність морального виховання і формування культури поведінки. В умовах становлення української держави особливо актуальним є вивчення моралі в освітньому вимірі з метою ефективного використання їхнього виховного потенціалу.

Моральне виховання виступає основним чинником всебічного розвитку особистості. Виховна робота з учнями спрямована на формування моральних якостей. Завжди є пріоритетним завданням пошук нових ефективних шляхів морального виховання молодших школярів для батьків, педагогів, вихователів, про що свідчать численні доробки та наукові праці в галузі педагогіки та психології. Сучасна педагогічна наука в єдності теорії і практики утверджує принципи гуманістичної парадигми виховання, яка заснована на педагогічній взаємодії усіх суб'єктів виховного процесу. На школу покладається відповідальність знайти адекватні способи організації виховної роботи.

На цьому етапі розвитку нашого суспільства однією з найважливіших засад теоретичної концепції та практичної діяльності освітніх закладів є орієнтація на формування високоморальної особистості. Мета морального виховання – формування моральної особистості, дії, вчинки, поведінка якої відповідають нормам моралі.

Ключові слова: мораль, виховання, моральне виховання, моральні цінності, виховна система, вихованість.

Постановка проблеми. Процеси, які відбуваються нині в державі, ведуть до втрати в навчально-виховному процесі такої складової частини, як моральне виховання. Реформування сучасної школи спонукує багатьох вчених до дослідження історії розвитку освітнього процесу в минулі роки. Сучасний освітній простір підштовхує до пошуку нових, більш ефективних методик роботи в загальноосвітньому закладі. Але ми не забуваємо про вже традиційні методи та методики роботи з учнями. Зміст морального виховання в школі представлений у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. (2002), Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), законах України «Про освіту» (2006), «Про вищу освіту» (2014), Національній

стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року (2012), Концепції Нової української школи (2016) та ін. [3–5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У складні часи розвитку необхідно більше розглянути шляхи виховання дітей. У 1960–1980-х роках відбувалася генерація творчих ідей у педагогічній теорії і практиці. На початку 80-х років почалася зміна освітніх тенденцій. Моральному вихованню школярів присвячені різнопланові педагогічні дослідження Ш. Амонашвілі, В. Бабич, В. Білоусової, О. Богданової, О. Бондаревської, І. Зверєвої, В. Киричок, Л. Коваль, Т. Коннікової, Н. Підгорної, В. Петрової, О. Савченко, Т. Цвелих, Т. Чорної. Моральне виховання є об'єктом дослідження також сучасних зарубіжних учених: П. Еббса, Л. Рейда, В. Штейна, Є. Уілсона, Є. Сторра, Р. Гіпсона та ін.

Формування гуманних взаємовідносин у різних видах діяльності, методологічні засади системного підходу до вдосконалення морального виховання молоді, вироблення в учнів умінь і навичок поведінки знайшли трактування у працях українських учених В. Бабич, В. Білоусової, А. Бойко, Т. Люріної, Ю. Підборського, К. Плівачук, А. Сембрат, В. Сипченка, Л. Москальової, О. Савченко, Н. Сегеди, О. Сухомлинської та ін.

Проблему морального виховання досліджували і розробляють представники різних наук: філософії (Б. Ананьєв, Л. Виготський, І. Зязюн); педагогіки та психології (Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, С. Якобсон). Людство нині переживає глобальну кризу в галузі теорії і практики виховання, а саме так твердять сучасні вчені І. Бех, О. Олексюк, О. Рудницька, А. Щуркова. Питання педагогічних принципів, методів морального виховання є важливим аспектом навчально-виховного процесу. Дуже актуальним стає аналіз практики та підвищений інтерес до змісту, методів, якостей і форм виховання учнів.

На сучасному етапі розвитку освіти в системі морального виховання в початковій школі надається пріоритетне значення, оскільки в молодшому шкільному віці закладаються основи формування особистості. У проєкті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2022 роки визначено головні напрями, пріоритетні завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, структуру та зміст системи освіти, що вимагає якісної системи морального виховання.

Адже виховний процес, за Концепцією Нової української школи, буде невід'ємною складовою частиною всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [5].

Мета статті – виявити теоретичні засади й узагальнити досвід морального виховання учнів початкових класів у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Гармонійний розвиток особистості – процес забезпечення умов оптимального визрівання внутрішніх сутнісних сил особистості, на підставі яких можливий подальший інтенсивний всебічний розвиток, що відповідає вимогам суспільства [11]. Методологічною основою морального виховання є етика – наука про мораль, її природу, структуру і особливості походження. Моральне виховання – це виховний вплив школи, сім'ї, громадськості, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб,

почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та практичної діяльності. Моральне виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців із метою формування в них моральних якостей, які відповідають вимогам і нормам моралі [12]. Моральне виховання – дуже важка робота для вчителя, тому що не завжди збігаються вимоги школи і сім'ї, в суспільстві відбувається багато негативного, нелегко скласти програму виховної роботи, усе в ній передбачити і виконати. Мораль – це система принципів, норм і правил, які регулюють поведінку людини в суспільстві, роблять її правильною [1]. Поняття «моральний», «моральність» використовують, коли йдеться про конкретний вчинок, практичну сторону стосунків. Отже, мораль, етику і моральність не можна вважати синонімами. Крім того, виховання має внутрішні суперечності: не спрацьовує відразу зворотний зв'язок (результатів виховної роботи відразу не побачиш), виховання треба здійснювати за багатьма напрямками (розумовим, моральним, трудовим, естетичним, екологічним, правовим, статевим, фізичним тощо). Все це залежить від вчителя, його професіоналізму. У Новому тлумачному словнику української мови мораль визначається як «система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства» [13]. У моралі висловлюються уявлення людей про добро і зло, справедливість, гідність, честь, працьовитість, милосердя тощо.

Виховання розглядається як передача й організація засвоєння накопиченого людством соціально-історичного досвіду, його духовної культури. Як педагогічна категорія, передбачає педагогічно цілеспрямовану організацію діяльності, спілкування людини, які сприяють формуванню у вихованців певного ставлення до оточуючого світу, до самого себе, моральних норм і правил поведінки [12]. За В. Сухомлинським, виховання – багатогранний процес постійного духовного збагачення і тих, хто виховується, і тих, хто виховує [9].

Питання розвитку моральних якостей та здібностей, моральних цінностей виникає завжди. У кожному епоху незмінним залишається факт потреби в морально-виховній діяльності, але у час реформ освітнього процесу набуває найбільшого значення. Вчені минулого, а саме В. Белінський, В. Бехтерев, С. Булгаков, Л. Гумільов, І. Ільїн, В. Соловйов, Л. Толстой, К. Ушинський, осмислювали феномен моралі та моральності, підкреслювали необхідність морального виховання і велике значення для людей.

Сучасними вченими проблема морального виховання розглядається в різних аспектах, а саме: роль почуттів у процесі морального виховання учнів (Г. Гумницький, М. Стельманович, В. Сухомлинський); виховання моральної культури

особистості (В. Бачинін, Т. Гуменникова); формування моральної активності учнів (І. Зайцева, Л. Крайнова); структура моральної свідомості (В. Зибковець, І. Мар'єнко).

На процес морального становлення можуть впливати різні шляхи та засоби. За І. Підласим, в основу оцінки вихованості має бути закладена загальна спрямованість особистості, а не окремі її якості. Останні варто розглядати у зв'язку з мотивами поведінки, оскільки вчинок чи дія, які розглядаються поза мотивом, що їх викликав, не можуть адекватно характеризувати рівень вихованості. Виховна система – умовно об'єднаний комплекс виховних цілей, людей, що реалізують їх у процесі цілеспрямованої діяльності, відносин між її учасниками, освоєного середовища й управлінської життєздатності цієї системи [7]. Всебічний розвиток особистості, за Концепцією національного виховання, передбачає органічну єдність, цілісність буття, свідомості і самосвідомості, запитів і поведінки людини.

Проаналізувавши моральні цінності, можна виділити коло якостей особистості, які становлять зміст морального виховання. Це доброта, чесність, гуманізм, працелюбність, повага до батьків і людей взагалі, гуманізм, милосердя, чуйність, дисциплінованість, доброзичливість, почуття колективізму, почуття патріотизму.

Досить актуальними є методичні розробки, практичні рекомендації та поради В. Сухомлинського [8]. Деякі сучасні вчені, а саме Л. Антонець, І. Бех, О. Киричук, Т. Маркова, проаналізували окремі аспекти морального виховання дітей у спадщині В. Сухомлинського та виділили основні умови, необхідні для формування моральної вихованості школярів. Це було зазначено в нормативних документах, в концепції національного виховання.

Кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства». В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими однодумцями, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Школа має ініціювати нову, глибшу залученість родини до побудови освітньо-професійної траєкторії дитини. Нова школа допомагатиме батькам здобувати спеціальні знання про стадії розвитку дитини, ефективні способи виховання в дитині сильних сторін характеру і чеснот залежно від її індивідуальних особливостей. Діалог і багатостороння комунікація між учнями, учителями

та батьками змінить односторонню авторитарну комунікацію «вчитель» – «учень». Ефективне функціонування педагогічної системи, що навчає і виховує, можливе лише за умови формування відповідних соціально-педагогічних обставин [5].

Реалізація освітніх інновацій, вказує О. Пехота, спрямованих на підвищення продуктивності навчально-виховного процесу, передусім ставить завдання прискіпливого аналізу, переосмислення та усвідомлення причин, від яких залежать успішність, ефективність і якість освіти та визначення на цій основі певних умов, за яких їх упровадження стає доцільним і можливим. Нова школа потребує нового вчителя, який зможе стати агентом змін [2]. Реформою передбачено низку стимулів для особистого і професійного зростання, з метою залучення до професії найкращих. Нова українська школа буде працювати на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму. «Є необхідність якомога більше наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини. Це явище я називаю дитиноцентризмом в освіті», – стверджує президент Національної академії педагогічних наук В. Кремень [10]. Як зазначає О. Кононко, єдину систему виховних цілей уособлює позиція особистості, яка визначається як система ціннісних ставлень людини до оточуючого середовища і до самої себе.

Пропонується за Концепцією нової української школи вживати поняття «освіта», «освітній процес» в їх сучасному розумінні, що охоплює навчання, виховання і розвиток. Виховний процес буде невід'ємною складовою частиною всього освітнього процесу й орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). Нова школа буде плекати українську ідентичність. Нова українська школа буде виховувати відповідальність не лише за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Державний стандарт початкової загальної освіти України розроблений відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб учнів початкових класів, визначає зміст початкової загальної освіти, який ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму та моральності, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року містить побудову ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовку молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності.

Внаслідок соціальних змін в Україні з'явилися нові цілі виховання, наведені в документах, а саме в Концепції національного патріотичного виховання молоді (2009), Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015); питання й проблеми морального виховання практично не розглядалися. У науковому середовищі питання проблеми морального виховання є завжди актуальним. У роботах педагогів та вчених (А. Богуш, Л. Навозняк, О. Сухомлінська) розглядаються особливості морального виховання. Але в сучасній соціальній та педагогічній дійсності України формування моральної культури учнів залишається актуальним. Після оголошення України незалежною почався процес відмови від минулого досвіду. Так виховання моральності поступово перестало бути першочерговим. Виховання відбувається не тільки в школі, і в процесі життєдіяльності у взаємодії та спілкуванні. Так несприятливі умови можуть негативно вплинути на людину [6]. Процес виховання молодшого школяра є цілісним і нероздільним в єдності всіх інституцій (школа, сім'я, церква, громадські організації та об'єднання, суспільство) і напрямів (розумове, фізичне, трудове, естетичне, екологічне, правове, статеве тощо), що відображено у формулюванні загальної мети як ідеалу цивілізованого суспільства – гармонійному розвитку особистості. Основою цього визначення, яке діє упродовж століть, є розуміння гармонійності людини. Нині ми бачимо наслідки системи морального виховання, а саме активна моральна деградація суспільства, відсутність організованої цілеспрямованої діяльності задля відтворення та розвитку моральності молодого покоління. Насамперед це загроза життєдіяльності і суспільства, і держави.

Висновки і пропозиції. Огляд літературних джерел за темою дав змогу встановити, що у працях науковців більшість історіографії охоплює лише окремі аспекти та замало в науковій літературі узагальнюючих праць із цієї проблематики. Тенденцій розвитку системи морального виховання не представлено. Необхідно знайти нові шляхи вирішення морального виховання, дійсної проблеми для суспільства.

Список використаної літератури:

1. Аболіна Т. Мораль / Т. Аболіна, І. Надольний. *Філософський енциклопедичний словник* / за ред. М.Т. Максименко. Київ : Абрис, 2002. С. 397–398.
2. Елькін М.В. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник до самостійного вивчення дисципліни / М.В. Елькін, М.М. Головова, А.А. Коробченко. Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. 204 с.
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, ст. 1-7. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19>.
4. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV, ст. 1-2. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/651-14>
5. Концепція «Нова українська школа» Схвалено рішенням кол. МОН України від 27.10.2016 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
6. Основи науково-педагогічних досліджень : навчальний посібник / Т.Ф. Бельчева, М.В. Елькін, М.М. Головова, А.А. Коробченко. Харків : друкарня «Print House», 2019. 217 с.
7. Основи морального виховання особистості молодшого школяра / О.В. Матвієнко. Київ : Стилос, 1999. 232 с.
8. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Методика виховання колективу. Київ : Радянська школа, 1976. 653 с.
9. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину. *Вибр. твори* : у 5-ти т. Т. 2. Київ, 1976. С. 149–416.
10. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад.: О.О. Любар., за ред. В.Г. Кременя. Київ : Знання, 2005. 767 с.
11. Лихачев Б.Т. Філософія виховання : спец. курс. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2010. 335 с.
12. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. Навч. посібник для пед. навч. закладів. 2-е вид., випр. і доп. Харків : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; «ОВС», 2002. 400 с.
13. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Алконіт, 2008. Т. 2. 926 с.

Batareina I. Moral education in the works of modern researchers: historical aspect

In the article by scientific and theoretical analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature an attempt is made to characterize the process of moral education of students; the main problems of education as a factor in the formation of moral qualities of the individual are analyzed; the relevance of moral education of students in modern conditions is argued; the essence of the concept of "moral education" is revealed.

Raising a child is a very complex and responsible process. Systematic work on educating skills and habits of behavioral culture begins with the arrival of children in school. In primary school, a child must acquire a large amount of knowledge. The problem of moral education in the broadest sense of the word is one of the problems posed by the whole course of human development. Any epoch in accordance with its specific tasks of socio-economic and cultural development, dictates the need for moral education and the formation of a culture of behavior. In the conditions of formation of the Ukrainian state the study of morality in the educational dimension for the purpose of effective use of their educational potential is especially actual.

Moral education is a major factor in the comprehensive development of personality. Educational work with students is aimed at the formation of moral qualities. It is always a priority to find new effective ways of moral education of primary school children for parents, teachers, educators, as evidenced by numerous developments and scientific works in the field of pedagogy and psychology. Modern pedagogical science in the unity of theory and practice affirms the principles of the humanistic paradigm of education, which is based on the pedagogical interaction of all subjects of the educational process. The school has a responsibility to find adequate ways to organize educational work.

At this stage of development of our society, one of the most important principles of the theoretical concept and practical activities of educational institutions is the focus on the formation of a high moral personality. The purpose of moral education – the formation of moral personality, actions, deeds, behavior which meet the norms of morality.

Key words: *morality, upbringing, moral upbringing, moral values, educational system, upbringing.*